

**DIZARTRIYALI MAKTABGACHA YOSH BOLALARDA TALAFFUZ
BUZILISHLARINI EKSPERIMENTAL O'RGANISH**

Mahkamova Iroda Suhbatulla qizi

Alfraganus universiteti Pedagogika fakulteti

Maxsus pedagogika (logopediya) yo'nalishi

1 bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: Alfraganus universiteti

v.b dotsent PhD Utbasarova Umida.M

Annotatsiya. Ushbu maqola maktabgacha katta yoshdagi bolalarda dizartriya holatida talaffuz jarayonini tadqiq etishga bag'ishlangan. Maqolada dizartriya katta maktabgacha yoshdagi bolalar va nutq rivojlanishi me'yorida bo'lgan bolalarning talaffuz jarayonlari o'rganilgan hamda taqqoslab tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: kompleks yondashuv, dizartriya, artikulyatsion apparat, logopedik korreksiya, nutqiy nafas.

Аннотация. Статья посвящена исследованию звукопроизношения у детей старшего дошкольного возраста с дизартрией. В статье рассмотрены результаты исследования звукопроизношения у детей старшего дошкольного возраста с дизартрией, по сравнению с детьми с нормативным речевым развитием.

Ключевые слова: комплексный подход, дизартрия, артикуляционный аппарат, логопедическая коррекция, речевое дыхание.

Annotation. The article is devoted to the study of sound reproduction in children of preschool age with dysarthria. The article deals with the results of the study of sound reproduction in children of preschool age with dysarthria, compared with children with normative speech development.

Keywords: complex approach, dysarthria, articulation apparatus, speech therapy correction, speech breathing.

Tajribaviy tadqiqot

Hozirgi vaqtda korreksion pedagogikaning dolzarb muammolaridan biri — nutq buzilishlari, xususan, dizartriya muammosi hisoblanadi. Dizartriya korreksiya qilish muhim ijtimoiy hamda mediko-pedagogik ahamiyatga ega. Markaziy asab tizimining organik shikastlanishi bilan bogʻliq nutq buzilishlari boʻlgan bolalar soni ortib bormoqda. Tadqiqotchilar taʼkidlaganidek, bunday buzilishlarning asosida asab tizimining turli boʻlimlarining yetilmasligi bilan bogʻliq umumiy patogenetik mexanizm yotadi.

Dizartriyaning barcha turlariga xos belgisi — koʻplab tovushlarni noaniq talaffuz qilishdir. U koʻpincha boshqa nutq buzilishlari (umumiy nutq rivojlanmaganligi, duduqlanish va boshqalar) bilan birga uchraydi. Ushbu nutq patologiyasi nutqiy tizimning prosodik va fonetik komponentlarida buzilishlar bilan namoyon boʻladi. Ular nutq apparatining innervatsiyasi yetishmovchiligi tufayli, markaziy va periferik asab tizimining organik zararlanishi oqibatida kelib chiqadi.

Dizartriya bolalarda ixtiyoriy eʼtibor, koʻrish xotirasi, koʻrish-harakat koordinatsiyasi koʻnikmalari yetarlicha shakllanmagan boʻladi. Dizariyada logopedik ish koʻp qirrali, murakkab, kompleks yondashuvni talab qiladi hamda logoped bilan muntazam korreksion mashgʻulotlarni oʻtkazishni taqozo etadi.

Asosiy qism

Adabiyotlarni tahlil qilish asosida shuni taʼkidlash mumkinki, dizartriya maktabgacha yoshdagi bolalarda fonetik va prosodik nutq komponentlarining turli xil va barqaror buzilishlari uchraydi. Shuningdek, ularda umumiy motorika, qoʻl va barmoqlarning mayda motorika harakatlarida ham kamchiliklar aniqlanadi. Shu bois nutqning tovush tomonini, prosodik xususiyatlarini va nutqiy motor bazasini har tomonlama baholashga qaratilgan konstatatsion (aniqlovchi) tajriba oʻtkazildi.

Tadqiqot bolalarning tibbiy va pedagogik hujjatlarini oʻrganish, tarbiyachilar bilan suhbatlar oʻtkazish orqali qoʻshimcha anamnestik maʼlumotlar yigʻishdan boshlandi. Tadqiqot bir necha bosqichda, bolalarga topshiriqlar ketma-ket va turli kunlarda, ertalabki paytlarda berilgan holda olib borildi.

Kompleks tekshiruv quyidagi yoʻnalishlarda oʻtkazildi: tovush talaffuzini tekshirish, nutqiy nafasni tekshirish, artikulyatsion apparat motorikasini oʻrganish, qoʻlning mayda motorikasini tekshirish.

Konstatatsion tajriba davomida dizartriya katta maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq tovushlarini talaffuz etish xususiyatlari oʻrganildi. Tadqiqotda quyidagi metodikalardan foydalanildi:

M.F. Fomicheva, F.F. Rau tomonidan ishlab chiqilgan tovush talaffuzini tekshirish metodikasi, E.F. Arxipova tomonidan ishlab chiqilgan nutqning prosodik va nutqiy motor bazasini tekshirish metodikasi.

Fomicheva va Rau metodikasi yordamida dizartriya bolalarning quyidagi fonetik guruhlardagi tovushlarni talaffuz qilishdagi xususiyatlari baholandi:

Jarangli tovushlar: [D], [B], [V];

Hushtakli undoshlar: [S], [S'], [Z], [Z'], [Ts];

Shovqinli undoshlar: [Sh], [Shch], [J], [Ch];

Sonor tovushlar: [L], [L'], [R], [R'], [Y], [M], [N];

Orqa til undoshlari: [X], [X'], [G], [G'], [K], [K'];

Yumshoq undoshlar: [T'], [D'].

Nazorat guruhidagi barcha bolalar (100%) jarangli tovushlarni toʻgʻri talaffuz qildi. Dizartriya bolalarda esa jarangli tovushlarni talaffuz etishda turli buzilishlar kuzatildi:

[D] — 25% hollarda notoʻgʻri,

[B], [V] — 40% hollarda notoʻgʻri talaffuz qilindi,

tovushlar almashishi ([D] ↔ [B] — 5%, [V] — 10%),

tovushlar buzilishi ([V] — 5%, [D] va [B] — 10%).

Eksperimental guruhdagi katta maktabgacha yoshdagi bolalar jarangli tovushlarni quyidagicha toʻgʻri talaffuz qildi: [D] — 60%, [B] — 45%, [V] — 45%.

Shuningdek, hushtakli undoshlarni talaffuz etishda ham sezilarli buzilishlar aniqlandi: [S], [S'], [Z], [Z'], [Ts] — 40% hollarda notoʻgʻri talaffuz qilindi. Erkin nutq jarayonida esa tovushlarning aralashib ketishi kuzatildi (masalan, [S] — 15%, [S'], [Z] va boshqalar).

Dizartriya bolalarda hushtakli undoshlarni talaffuz etishda quyidagi xatoliklar kuzatildi:

[S], [S'], [Z'] – 30% bolalarda noto'g'ri,

[Z] – 45%,

[Ts] – 35%.

Nazorat guruhida esa bolalarning ko'pchiligi ushbu tovushlarni to'g'ri talaffuz qildi:

[S] – 85%, [Z] va [Ts] – 90%,

[S'] va [Z'] – 100%.

Ayrim hollarda kichik buzilishlar kuzatildi: tovushlarni tushirib qoldirish ([S] – 5%), buzib talaffuz qilish ([S], [Z], [Ts] – 10%).

Shovqinli undoshlarni talaffuz qilishda ham jiddiy buzilishlar kuzatildi: tovushlarni almashtirish ([Sh], [J] – 50%, [Shch], [Ch] – 60%), tovushlarni buzib talaffuz qilish ([Sh], [J], [Ch], [Shch] – 25%), tovushlarni tushirib qoldirish ([Sh] – 5%), tovushlarni aralashtirib yuborish ([J] – 10%, [Shch], [Ch] – 5%).

Nazorat guruhida esa shovqinli undoshlarni to'g'ri talaffuz qilish darajasi yuqori: [Shch], [J], [Sh] – 90%, [Ch] – 85%.

Biroq ba'zi hollarda tovushlarni tushirib qoldirish ([Ch] – 5%) va buzib talaffuz qilish ([Sh], [Shch], [J], [Ch] – 10%) aniqlandi.

Yumshoq undoshlar ([T'], [D'])ni talaffuz etishda dizartriya bolalarda ham kamchiliklar bor:

5% bolalar ularni buzib talaffuz qilgan,

5% – almashtirgan,

5% – nutqda aralashtirib yuborgan.

85% bolalar esa ularni to'g'ri talaffuz qildi.

Nazorat guruhidagi bolalar esa bu tovushlarni 100% to'g'ri aytdilar.

Eng ko'p noto'g'ri talaffuz qilingan tovushlar — [R] (35%) va [L] (30%).

Kuzatilgan xatoliklar: tovushlarni aralashtirib yuborish ([Sh] va [S] – 15%, [L] va [V] – 15%), murakkab artikulyatsiya tovushlarni osonroq tovushlarga

almashtirish, jarangli tovushlarni jarangsizlarga, qattiq tovushlarni yumshoqlarga almashtirish (25–40%).

Eng ko‘p almashtirishlar shovqinli undoshlar guruhida uchradi (50–60%).

Masalan:

[Sh] o‘rniga [F] yoki [S],

[R’] o‘rniga [Y],

[S] o‘rniga [Sh] yoki [F].

Shuningdek, tovushlarni buzib talaffuz qilish hollari ham keng tarqalgan: yumshoq [Sh’] o‘rniga [Sh] yoki [S] (25–40%),

[R] tovushining tomoqcha varianti (25%).

Umuman olganda, dizartriya bolalarda talaffuz buzilishlari quyidagi ko‘rinishlarda uchraydi: tovushlarning buzib aytilishi, almashtirilishi, aralashtirib yuborilishi, ayrim tovushlarning umuman bo‘lmasligi.

Natijada, ularning nutqi xira, noaniq, talaffuzi qiyin bo‘ladi va eshituvchi uchun tushunarsizroq chiqadi.

Fonetik nuqsonlar dizartriyaning birlamchi belgilari sifatida namoyon bo‘ladi. Dizartriya bolalarda fonematik eshitish buzilishlariga qaraganda tovush talaffuzidagi buzilishlar yanada yaqqol ifodalanadi. Tadqiqot guruhidagi barcha bolalarda tovush talaffuzi darajasi juda past bo‘lib, quyidagilar kuzatildi: hushtakli va shovqinli undosh tovushlar, sonorlar talaffuzida xatoliklar, ayrim tovushlarning almashishi yoki umuman talaffuz qilinmasligi.

Nutqiy nafasni o‘rganishda qo‘shimcha tekshiruvlar o‘tkazildi. Bu tekshiruvlar quyidagi ko‘rsatkichlarni qamrab oldi (E.F. Arxipova metodikasi bo‘yicha): nutqiy nafas, artikulyatsion apparat motorikasi, qo‘l va barmoqlarning mayda motorikasi.

Prosodik komponentlarni tekshirish jarayonida aniqlanishicha, dizartriya bolalarda eng ko‘p zararlangan qism — bu nutqiy nafasdir. Ular orasida ko‘pchilikda nafas yuzaki va differensiyalanmagan bo‘lib, bu nutq jarayonini sezilarli darajada qiyinlashtiradi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, dizartriya katta maktabgacha yoshdagi bolalarning 50 foizi nutqiy nafas topshiriqlarini to'liq bajara olmadi, 47 foizi topshiriqni faqat qisman bajara oldi. Nazorat guruhidagi bolalar esa (100%) bunday topshiriqlarda muammo sezishmadi.

Shuningdek, ayrim dizartriya bolalarda nutq jarayonida ovozga nazallik ohangi qo'shib ketishi kuzatildi. Ko'pchilikda nafas olish jarayoni noto'g'ri shakllangan: nafas olishda yelka ko'tarilishi, yuqori ko'krak qismi orqali yuzaki nafas olish, nutqiy chiqarishning qisqaligi, gapni nafas olayotganda aytib qo'yish, natijada nutq "bo'g'ilib qolgan" ko'rinish olishi kuzatildi.

Umuman olganda, natijalar shuni ko'rsatadiki, dizartriya bolalarda nutqiy nafas va prosodik komponentlarning jiddiy buzilishlari mavjud.

Tijorat ma'lumotlarini tahlil qilish jarayoni va tajriba-sinov tizimining natijalari shuni ko'rsatdiki, dizartriya ega bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarning aksariyatida artikulyatsion apparatning motorikasi buzilgan. Ularda nutq organlarining harakatini boshqarishda jiddiy qiyinchiliklar kuzatiladi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, 48% bolalarda mushaklarning spazmi va gipertonusi qayd etilgan, bu esa ularning artikulyatsiya organlarini to'liq boshqara olmasligiga olib kelgan. Ayrim bolalarda esa mushaklarning bo'shashganligi (gipotoniya) tufayli oddiy artikulyatsion harakatlarni ham bajarish mushkul bo'lgan.

Shuningdek, artikulyatsion motorika bilan qo'l barmoqlarining nozik motorikasi o'rtasida aniq bog'liqlik aniqlangan. Dizartriya ega bo'lgan bolalarda nafaqat nutq apparati, balki qo'l barmoqlari harakati ham buzilganligi kuzatiladi. O'rtacha ko'rsatkich eksperimental guruhda 44% ni tashkil etgan bo'lsa, nazorat guruhida bu ko'rsatkich 99% bo'lgan.

Prosodik komponentlar orasida eng ko'p buzilgan jihat nutq nafas olish hisoblanadi. Dizartriya bolalarda nafas olish yuzaki va differensiyalanmagan bo'lib, bu nutq faoliyatini sezilarli darajada qiyinlashtiradi. Barcha bolalarda intonatsion ifodalilik past bo'lib, ularning nutqi odatda monoton va ifodasizdir.

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, dizartriya bolalarning tovush talaffuzi ham jiddiy buzilgan. Ayniqsa, hushtakli, shovqinli va sonor tovushlarda ko'proq

nuqsonlar qayd etilgan. Bu nuqsonlar ko'pincha tovushlarning buzib aytilishi, kamroq hollarda esa ularning almashtirilishi yoki umuman yo'qligi ko'rinishida namoyon bo'ladi.

Eksperimental guruhda tovush talaffuzi bo'yicha o'rtacha muvaffaqiyat ko'rsatkichi 42% ni tashkil etgan bo'lsa, nazorat guruhidagi bolalar topshiriqlarni 99% muvaffaqiyat bilan bajargan. Shuningdek, dizartriya bolalarda artikulyatsion apparat motorikasining umumiy ko'rsatkichlari ham past bo'lib, ular 48% ni tashkil etgan (normal nutq rivojlanishiga ega bolalarda esa 98%).

Umuman olganda, tadqiqot natijalari dizartriya maktabgacha yoshdagi bolalarda artikulyatsion motorika, qo'l barmoqlari nozik motorikasi, nutq nafas olish va prosodik komponentlarning sezilarli darajada buzilganligini ko'rsatadi.

Eksperimental guruhdagi barcha bolalarda nutq jarayonlarning rivojlanishi korreksion ishlarni tashkil etishni talab etadi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, katta maktabgacha yoshdagi dizartriya bolalarning nutq tizimida tovush tomoni buzilgan. Bu buzilishlar, asosan, shovqinli (svistashiy va shiplashiy) hamda sonor tovushlar guruhida uchraydi. Ular tovushning buzib aytilishi, o'rnini boshqa tovush bilan almashtirish yoki butunlay yo'qligi ko'rinishida namoyon bo'ladi.

Bunday nuqsonlar nutq apparatining (nafas olish, ovoz chiqarish va artikulyatsiya bo'limlari) mushaklari innervatsiyasidagi organik yetishmovchiliklar bilan bog'liq. Harakat faoliyatining barcha turlarida mushak tonusining oshishi kuzatiladi, bu esa artikulyatsion muskullarda dizartikulyatsion buzilishlarni kuchaytiradi.

Kompleks tekshiruv jarayonida artikulyatsion va mayda qo'l motorikasini o'rganish ham kiritildi. Olingan ma'lumotlar dizartriya bolalarda qo'pol nutqiy buzilishlar mavjudligini ko'rsatdi.

Xulosalar:

O'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, dizartriya katta maktabgacha yoshdagi bolalar bilan maxsus logopedik korreksiya ishlarini olib borish zarur. Ayniqsa quyidagilarga alohida e'tibor qaratish kerak: nutq apparati

mushak tonusini normallashtirish; artikulyatsion motorikani va qo‘l barmoqlarining mayda motorikasini rivojlantirish;

kinestetik asosdagi harakatlarni shakllantirish va ular ustidan nazoratni rivojlantirish;

nutqiy nafas olishni rivojlantirish;

tovush talaffuzini tuzatish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Архипова, Е. Ф. Bolalarda nutqning prosodik tomonini tadqiq etish. – Moskva, 2006. – 39 b.
2. Фомичева, М. Ф. Dizartriya bilan og‘rigan bolalar bilan logopedik ish. – Moskva: Prosveshchenie, 1997. – 180 b.
3. Pay, Ф. Ф. Maktabgacha yoshdagi bolalarda tovush talaffuzini tekshirish metodikasi. – Leningrad, 1988. – 112 b.
4. Волкова, Г. А. Logopediya: turli nutqiy buzilishlarda korreksion ishlar. – Moskva: Vados, 2002. – 256 b.
5. Жукова, Н. С., Мастюкова, Е. М., Филичева, Т. Б. Logopediya. Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqiy buzilishlarni bartaraf etish. – Moskva: Vados, 2005. – 224 b.
6. Шевченко, С. Н. Nutqiy nafasni shakllantirishning usullari. – Sankt-Peterburg, 2010. – 98 b.
7. Арушанова, А. Г. Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq va nutqiy muloqot. – Moskva: Mozaika-Sintez, 1999. – 272 b.